

ليبراليزم و نيوليبراليزم

د. جبار قادر احمد

ليبراليزم چه مېکي نوې ژيانې سياسي و ئابووري و کومه لايه تيبه، که خویندنه وهی جياجياي بو دهکريت و بوو ته به شیک له قوناغی ژيانې به شیک له ولاتان و کومه لگه کان. له ماوهی سدهی 19 دا، ليبراليزم که ئایدولوژیای سهره کیی بوژوازه کانه، به شیوهیه کی تیوریی به شیکیان بهرگرییان له پیشکوتن و ديموکراسی دهکرد، بنه مای ليبراليزم بریتیه له به های ئازادی و تاکه رایي، به لام نيوليبراليزم بنه مای سهره کی بونیدانی له سهر ئابووري و به تايبه تيبکردن و بهرژوهندی داندراوه، به مانا مؤدیرنه که ش هیچ نییه جگه له ماسکیک، رووخساری ناروونی چه وسینه ره چلیسه کان ده پوشیت، که ده ستریتژیی ده که نه سهر ئابووري گشتی و ژینگه ویران ده که ن، به بی ئه وهی گرنگی به چاره نویی نه وه کانی داهاتوو بدریت. کومپانیا گهروه کان کومه لگه ئاراسته و به ریوه ده بن و میکانیزمه کانی چوارچیوهی گشتی کومه لگه کونترول ده که ن، له لایه کی دیکه وه ئه نجوومه نه کانی به ریوه بردنی کومپانیا گه وره کان، که له ئه مریکا و هه موو جیهاندا ناوهندی بریارن، خه می گه وره یان بریتیه له قازانچ و کوکردنه وهی سامان له ریگه ی بهرژوهندی کومپانیاکان و به ریوه بردنی که رت و خزمه تگوزاری گشتی له ریگه ی که رتی تايبه ته وه.

ليبراليزم

میژووی چه مکه ده گه ریته وه بو سدهی نوزده هه م و سهرتایی سدهی بیستم، که یه که مین که س که ئه م چه مکه ی به کاره یتناوه فه یله سووفی فره نسی (مینی دی یه ران) له سالی 1818. ليبراليزم ریبازیکی سیاسییه که ئازادی تاکه که س له کومه لگه به گرینگتر ده زانیت، واته ئازادی تاکه که س بنه مای سهره کی ليبراليزمه.

رهگ و ریشه ی ليبراليزم ده گه ریته وه بو سهرده می ریئیسانس و روشنگه ری، که روشنگه ری له سهر بنه مای ئه قل و ئازادی بونیداندراوه، له لایه کی دیکه وه توماس هوېز (۱۵۸۸-۱۶۷۹) یه کیک بوو له یه که مین ليبراله کانی به ریتانیا. ئه وهی که هوېز ده کات به ليبرال ئه و پیشه کی و پوونکردنه وه سهره تايبه لوژیکانه بوو دهرباره ی تاکه رایي پووت و ئه بستراکت که بنه مای ئه رگومینتی ئه و بوو بو بهرگریکردن له دهوله تیکی یاسایی به هیز. ليبراليزمی کلاسیک تا کو تايبه کانی سدهی هه ژده، په نجه ی ده خسته سهر گرمانه ی (دوخی سرووشتی). له و دوخه دا مروّف به گویره ی سرووشتیان یه کسان ئه ژمارده کران که له

دەرەوہی سنور و کوتی دولت و کومەلگا دژین و رازیدەبن بەوہی کہ لە ریگەہی (گریبەستیکی کومەلایەتییەوہ) دولت یان حکومەت پیکینن، گومانای تیدا نییە کہ لیبرالە کلاسیکییەکان ئەو ئەرگومینتەیان دەخستەپوو کہ دولت بوونیکێ گریبەست نامیزی دەستکردی ھەیە(واتە ناسرووشتی و دەستکردی مروّفە). ھەموویان لەسەر ئەوہ کۆک بوون کہ بوونی دولت زەرورییە، لەبەرئەوہی بە ھەر ھۆیک بیت دۆخی سرووشتی ناتوانیت درێژەبکیشیت. لیبرالیزم پشت بە ھاتنە ئارای ئابوورییەکی ئازادیش دەبەستیت.

تەنانەت ئەو کاتانەہی کہ لیبرالەکان باس لە سرووشتی کۆیەتی جووری مروّف دەکەن. دامالینی تاکەکان لە پەیوەندییە کومەلایەتییەکان دەیانکات بەوہی کہ ھەن. بەرکەوتنی زەروروی لە تیوری گشتیی لیبرالەکان کہ دەیخەنەپوو واقعی کردارییان رووندەکاتەوہ.

لیبرالیزم لەسەر بنەمای چوار ئایدیای سەرەکی بونیادنراوہ، کہ بریتین لە : یەکەم؛ لیبرالیزم فەلسەفەییەکی سیاسییە، بەجوړیک تاک رۆلکی گرینگ لە پرۆسەیی سیاسی و کومەلایەتییدا دەگیریت.

دووەم؛ لیبرالیزم بیرکردنەوہیەکی عەلمانی-ئایینی، ئایین جیا دەکاتەوہ لە کاری سیاسی و تاک رۆلکی بەھیز دەبینیت، لە ریکخستنی ژیان و بەپێوەبدرنیدا. سێیەم؛ لیبرالیزم برۆای بەوہیە کہ ئازادی بەھایەکہ کہ ھەموو بەھاکانی دیکەہی لەسەر دروست دەبیت، واتە بەھای ئازادی چاوگی ھەموو بەھاکانی دیکەہی. چوارەم؛ لیبرالیزم وا دەکات ھەموو تاکەکان لە بەردەم یاسادا چوونیەک و یەکسانن، لێرەشەوہ بیروکی ھاوولاتیبون سەرھەلەدات.

لیبرالیزمی کۆنزیرقاتیف یان لیبرالیزمی دیموکراسی کومەلایەتی، بنەماکانی بریتین لە بازاری ئازاد، دەستتێوہردانی دولت و دەرچوون لە مەملانینی راست و چەپ، ناشتی نیودەولتەتی، نەھیشتنی توندوتیژی، داکوکردن لە مافە ئایینییەکان و کولتورییەکان.

لیبرالیزم [ی کلاسیک] دەگەریتەوہ بو کومەلک بیروکە و باوہری سیاسی و ئابوری و تەنانەت ئایینییش. لە ویلایەتە یەکگرتووہکان، لیبرالیزمی سیاسی ستراتیژیک بووہ بو بەرگرتن بە ناکوکی و مەملانینی کومەلایەتی. لیبرالیزم وەک بژاردەییەکی پیشکەوتوو بو خەلک و کریکاران خرایەپوو، بەراورد

به کۆنزهرفاتیقه کان و راسته وه کان. لیبرالیزمی ئابووری جیاوازه. ئه و سیاسه تمه داره کۆنزهرفاتیقانه ی که ده لێن له لیبراله کان بیزارن (لیبرال به مانا سیاسییه که ی)، ئه و هیچ کیشه یه کیان له گه ل لیبرالیزمی ئابووری و نیولیبرالیزمدا نیه.

تایبه تمه ندییه گشتییه کانی دیموکراسی لیبرال:

گومان له وه دا نییه که ئه م چه مکه سیاسییه میژووی نه براوه ی خو ی هیه، که ده بیته له هه موو دیبه یته کدا ره چاو بکریته، به لام له گه ل ئه وه شدا ده توانین ئاماژه به هه ندیک له تایبه تمه ندییه بنه ره تییه کانی بکه ین، له وانه:

1- مۆدیرنه ی رۆژئاوا، له سه ر بنه مای بیرو که ی ئازادی دامه زراوه، هه ر له ئازادی بیر کردنه وه، زانستی ئیمپریالی مۆدیرن سه رییه لدا و له ئازادی ئالوگۆروه وه ئابووری سه رمایه داری و پیشه سازی په یدا کرد و له ئازادی ژیا نه وه مافی مرو ف په یدا کرد و له ئازادی تاکه وه گۆرانکاری بنه ره تی و بنه ره تی له چه مکی خیزان و خیزان و تاکدا کرد.

2- دیموکراسی لیبرال له سه ده ی هه ژده دا له کۆمه لگا تایبه ته کاندا سه ری هه لدا: به ریتانیا، فه ره نسا و ئه مریکا، وه ک بزووتنه وه یه کی فکری و سیاسی و ره خنه یی پیکهاته کۆمه لایه تییه کان، ئه م بزووتنه وه یه داوای ئازادی زیاتری له و ناوچانه کرد که پیشتر باسمان کرد: له زانست و ئابووری و ریکخستن و ژیان و تاکدا به گشتی، کاری بۆ سنوردار کردنی ده سه لاتی ده ولته ده کرد.

3- دیموکراسی لیبرالی به ناوی ئازادی ئابوورییه وه بنه مای ده ستیوه ردانی ده ولته ره تکراره ته وه، رینگه به هاتنه کایه ی کۆمه لگه ی مه ده نی و جیا کردنه وه ی ئایین له سیاسه ت ده دات، بۆیه کۆمه لگه ی مه ده نی ئه نجامی فۆرمه نوییه کانی حکومه ته که له سه ده ی هه ژده هه مدا وه ک فۆرمی پیویست له حکومه ت سه ری هه لدا و، له وی بوو به ئه رکی ده ولته بۆ ده سه ته به رکردنی و ئازادی بوو به ئه رکی پیویست بۆ سیسته می حوکمرانی.

4- - بنه‌مای ئەم شیوازەى حوکمرانى ئەوهیە که ئازادی زیاتر دەبیته هۆی کۆمه‌لگه‌یه‌کی دادپه‌روه‌رانه‌تر و پیشکەوتووتر، یان به واتایه‌کی تر ئازادی یان ئازادی زیاتر ئەگەر بمانه‌ویت وردبین دەبیته هۆی کۆمه‌لگه‌یه‌کی دادپه‌روه‌رانه و پیشکەوتووتر.

5- - ئەوهی له میژووی کۆمه‌لگا پۆژئاواییه‌کاندا پوویدا له ماوه‌ی دوو سه‌ده‌دا ئەوه دهرده‌خات که جۆریک له ناکۆکی و ناکۆکی له نیوان شیوه جۆراوجۆره‌کانی ئەم ئازادیانه‌دا هه‌یه، ئازادیه‌کان هه‌موویان یه‌کسان نین و له‌نیوانیاندا به‌گشتی و به تایبه‌تی جیاوازی نیوان ئازادی و یه‌کسانی و دادپه‌روه‌ری به تایبه‌تی ئەم جیاوازیه له سی خالی سه‌ره‌کیدا به‌رجه‌سته ده‌بیته:

یه‌که‌م؛ ئازادی به پێویستی هه‌لگرته‌ی به‌زۆر له‌وانه‌یه لانی که‌م له بیردۆزدا بیته هۆی زۆرداری زیاتر، چونکه ریگه به به‌هێز ده‌دات به کۆیله‌کردنی لاوازه‌کان.

دووه‌م؛ ئازادی له بواری ئابووریدا ره‌نگه بیته هۆی تاکره‌وی، دیارده‌یه‌ک که به پێی ئەوه‌ی له ئابووری سه‌رمایه‌داریدا ناسراوه و ره‌نگه هه‌ندیک جار بیته هۆی نه‌بوونی رکابه‌ری بۆ ئەوه‌ی ئەم جۆره حاله‌تانه له پوودان به‌دوور بگرن، ده‌بیته دامه‌زراوه یاسایی و یاساییه به‌هێزه‌کان هه‌بیته به واتایه‌کی تر ده‌وله‌ت ده‌بیته ئازادی ئابووری سنوردار بکات به یاسای به‌ستنه‌وه، بۆ ئەوه‌ی ریگه به ئازادی ئابووری نه‌دات خۆی له‌ناووبات.

سییه‌م؛ پرسى به‌رگه‌گرتن: ئازادی پێویستی به فه‌زای به‌رگه‌گرتن هه‌یه، بۆ نمونه ریگه‌نه‌دان به‌ناوی ئازادییه‌وه گروپی توندپۆیی درووستبین و گه‌شه بکه‌ن، چونکه دواچار ئاریشه‌ی قوول بۆ کۆمه‌لگه و ئازادییه‌کان درووست ده‌که‌ن.

دیموکراسی لیبرال ده‌توانیته بیته هۆی دۆخی نادیموکراتی، بۆ نمونه ئازادی زانیاری و دهربرین ده‌توانیته بیته هۆی پروپاگه‌نده‌ی رق و کینه و بلاکردنه‌وه‌ی حوکمه مه‌ترسیدار و هه‌له‌کان، بۆیه سه‌روه‌ری یاسا و بوونی چوارچێوه‌یه‌کی یاسایی باشت‌تر ئازادییه که‌سییه‌کان ده‌پاریزیته.

(ئه‌لیکسی دی تۆکوئیل) که بنه‌مای تیۆری ددانپێدانی (الاعتراف) دانا، له له‌کتیبه‌ی خۆیدا بۆ دیموکراسی له‌ئه‌مه‌ریکا روونی‌کرده‌وه ئەو سه‌ربه‌خۆیییه‌ی که ئەم‌ریکیه‌کان له‌ئینگلیزه‌کانه‌وه ده‌ستیان به‌ستبوو وایان لیکردون گومانیان هه‌بیته له‌ده‌وله‌تی ناوه‌ند بۆیه فیدرالیزمیان هه‌لبژاردووه، هه‌روه‌ها له که‌نه‌دا له ریگه‌ی سیاسه‌تیکه‌وه دهرکه‌وت که له‌سه‌ر بنه‌مای پێوانه‌یی بۆ که‌مکردنه‌وه‌ی ناکۆکی زمانه‌وانی نیوان

فرانکوفۆنی و ئەنگلوساکسونەکان بەردەوامبوون لە پراکتیزە شەڕکەرەکان بەتایبەتی سەبارەت بە بەهای گرووپ و کولتور و ناسنامەکان لە بواری سیاسیدا، بیرکردنەوەیەکی سیاسی نوێ لەسەر بنەمای هاوسەنگکردنی ئازادی و مافی یەكسان و ددانپیدانی گرووپەکان لە پاراستنی تایبەتمەندی و بەهاکانیان سەرپهه‌لدا، تایبەتمەندییە سەرەکیەکانی ئەم بیرکردنەوەی سیاسییە چین کە سیاسەتی ناسینەو وەک دروشمیک بەکار دینیت؟ ناسینەو وە لە کۆمەلگایانە ی کە فرەکولتورییان هەیه بۆتە پیوستییەکی بەپەله بۆ پەيوەندی پیوست لەنیوان ناسینەو و ناسنامە(بغورە، 2012، 67)، تیزە سەرەکییەکی ئەم ئیستایە کە (چارلس تەیلۆر) سەرۆکایەتی دەکات ئەو یە: "ناسنامە ی ئیمە لە بەشیکیدا بە دانپیدانان یان نەبوونی شیوەکراو، هەروەها بە تیگەیشتنی هەلە یان خراپ کە ئەوانی تر ناسنامە ی ئیمە یان هەیه" شکستەهێنان لە ناسینەو یان شیواندن دەکریت بە نادادپەرەری لەقەلەم بدریت و جۆریک لە چەوساندنەو پیکینیت، چونکە کەسیک یان گروپیک لە خەلک بە جۆریک لە هەلە و شیواندن یان کەمبوونەو ی بوون چوارچۆو و زیندانی دەکات. بۆ نمونە هەندیک لیکۆلینەو ی فیمینستی سەلماندویانە کە ژنان لە کۆمەلگای پیاوسالاریدا وینەیهکی شیواوی خۆیان و ناسنامە یان هەیه، ژنان ئەم وینەیه نەزۆکییە یان ناوکی کردووه، بۆ ئەو ی کاتیک هەندیک لەمپەر و بەر بەستەکان بۆ بەرزبوونەو ی ئازادییەکانیان، لەگەل ئەو هەشدا بی توانایی پرزگاریی دەمیننەو. هەمان شت بەسەر نیگرو و داگیرکەر دا دەسەپنریت، چونکە نەو ی پیش ئیستا پیاوی سپی پشست وینەیهکی شیواو ی نیگروسیان سەپاند کە نە یانتوانی بەرگری بکەن. تایلۆر باس لەو دەکات کە "خۆ شیواندن، واتە کاتیک نیگرو پینوایە کە ئەو بەراستی شیواو، چەکی کاریگەرە بۆ سەرکوکردن" بۆیه یەکەم ئەرکی پیش نیگرو یان هاوتاکە ی پرزگاربوون لەو شوناسە سەپیندراو و ویرانکارەیه لە هەمان کاتدا بەو مانایەش دانپیدانانیک ی هەلە تەنیا بۆ کەم ناسینەو نییه، بەلکو خراپتریش ئەگەر قوربانیه کە ببیتە رقی خۆی یان رقلیبوون لە خود. لەسەر ئەم بنەمایە، ناسینەو مەسەلە ی فەرمییەتی نییه، بەلکو دەربرینی "پیوستییەکی زیندووه بۆ مرۆف".

ئەگەر چەمکی ددانپیدانان ئاماژە بە کەمینەکان بکات، شایەنی ئەو یە کە هەمیشە کەمینە یەک مانای ژمارەیهکی کەم نییه. ئەمە ئەو پشتراست دەکاتەو کە باسی چی دەکات، بۆ نمونە، کەسی ژن یان رەش پشست / نیگروس. فەیلەسووفی هاوچەرخ ی فەرەنسی (جیل دلوز) دەلێت: "کەمینە و زۆرینە بە ژمارە دیاری نەکراو. کەمینە یەک دەتوانیت گەرەتر بیت لە زۆرینە لە ژمارەدا، بۆیه کەمینە لە راستیدا مانای بارودۆخ، بارودۆخ یان دۆخیک دەگەیهنیت. ئەو ی مەبەست لە باری کەمینە نییه، بەلکو پینگە ی ئەو کەسەیه کە باری لاوکی بەسەریدا سەپینراو، بە پینی چەمکی کانت بۆ کەمینە یەک کە ناتوانیت خۆی

به‌رئوه‌ببات به‌یئو هه‌ی ئاراسته بکریت" واته ئه‌و که‌سه ده‌که‌وئته ژیر حوکمی چاودیریه‌وه. به‌م مانایه که‌مینه واته که‌مینه‌یه‌ک که ئوتوتومی و ئازادی و به‌رپرسیاریتیه‌که‌ی نانسریته‌وه به واتایه‌کی تر که‌مینه هیچ نییه جگه له‌و که‌سانه‌ی که ئیمه مافی رابه‌ریکردنی خویان و نکولیکردن و ره‌تکردنه‌وه‌ی ناسنامه‌ی خویان نانسین و به بی هیچ بژاردیه‌ک به‌جییان ده‌هیلین جگه له بژاردیه‌ی به‌ده‌سته‌هینانی ناسنامه‌ی زۆرینه. هه‌ر له‌مه‌وه دیت که ئه‌وه‌ی زۆرینه دیاری ده‌کات ژماره و چه‌ندیتی نییه، به‌لکو مۆدیلیکه که ده‌بیت له‌گه‌لیدا هاوچه‌شکان بیت و، که‌مینه له‌م مانایه‌دا ئه‌و که‌سه‌یه که مۆدیله‌که‌ی نییه، یان مۆدیلی نییه. بۆیه ده‌بیت ئه‌وه بناسریته‌وه که هه‌ندیک په‌یوه‌ندی هه‌یه له نیوان پیگه‌ی زالبوونی زۆرینه و ئه‌و گروپه کۆمه‌لایه‌تیانه‌ی که به که‌مینه‌ی ناوده‌بریت، که‌گله‌یی له که‌می ناسینه‌وه یان نه‌بوونی نرخاندن له لایه‌ن که‌سانی تره‌وه یان زۆرینه هه‌یه. راسته بیرری لیبرال به‌گشتی و دیموکراسی لیبرال به‌تایبه‌تی نایه‌کسانی ده‌ناسیت به‌لام له ئاستی تاکدا ده‌ستنیشانای ده‌کات چونکه پیی وایه ته‌نیا تاک قوربانی نایه‌کسانی یان نایه‌کسانیه له کاتی‌کدا نایه‌کسانی یان ناداپه‌روه‌ری کاریگه‌ری له‌سه‌ر گروپه‌کان هه‌یه که به چاودیری راسته‌وخۆ بۆیه سیاسه‌تی ناسینه‌وه به‌و ئه‌نجامه ده‌گه‌یه‌نیت که بیرری لیبرالی به‌چ بیرکردنه‌وه‌یه‌کی تاکره‌وانه ده‌نالینیت له جیا‌بوونه‌وه‌یه‌ک له واقیعه‌وه ناتوانیت به واقیعه‌یانه سه‌یری پرسى ئازادی و دادپه‌روه‌ری بکات به‌کورتی لیبرالیزم له‌تاکایه‌تیدا ئیتر ناتوانیت له‌ره‌هه‌ندی به‌کۆمه‌لی مروّف و فره‌یی به‌هاکانی تیگات به واتایه‌کی تر بیرری لیبرال به شیوه‌یه‌کی ئه‌بستراکت سه‌یری تاک ده‌کات له کاتی‌کدا که تاک هه‌میشه له بارودۆختیکی دیاریکراو‌دایه و هه‌میشه ده‌که‌وئته به‌ر ئه‌زموونیکى کولتووری که مانا به بوونی خۆی ده‌به‌خشیت. که‌واته ئه‌وه‌نده‌ی تاک بوونیکى باب‌ه‌تییه له‌گه‌ل توانای شه‌خسیدا له هه‌مان کاتدا بوونیکى باب‌ه‌تییه، چونکه ئه‌و ئه‌ندامه و توخمیکى گروپیکه که یارمه‌تی ده‌دات بۆ پیکه‌هینانی ناسنامه‌ی خۆیه‌وه‌ی پیویسته تیبینی بکریت ئه‌وه‌یه که ئه‌م بیروکه‌یه بنچینه‌یه‌یه هاوبه‌شکراو له‌لایه‌ن ژماره‌یه‌ک له فه‌یله‌سوفان له‌وانه: مکنته‌ر، کیملیک، سیندل، چارلز تایلور، ویل کیملیک، به‌لام بۆ پله جیا‌وازه‌کانی، جۆریک له ره‌تکردنه‌وه‌ی پرۆژه‌ی مۆدیرنیته‌ی سیاسی پۆژئاوایی پیک نایه‌ت، ئه‌وه‌نده وه‌ک هه‌ولیک بۆ پید‌اچوونه‌وه‌ی ره‌خنه‌یی

بۆ نمونه فه‌یله‌سوفی که‌نه‌دی (چارلس تایلور) هه‌لگری ئه‌و پیاوه‌یه که هه‌مو بوونه‌وه‌ریکی کۆمه‌لایه‌تی و ئه‌خلاقیه‌یه و ئه‌و پیاوه‌ش به زه‌رفی ئه‌م دۆخه ناتوانیت له ده‌ره‌وه‌ی کۆمه‌لگه‌ی کولتووری خۆی به‌خته‌وه‌ری به‌ده‌ست به‌هینیت، ئه‌م تیروانینه له‌سه‌ر بنه‌مای فه‌یله‌سوفی ئالمانی (هیلگ) بوو که له نیوان ره‌هوشتی باب‌ه‌تی و کۆمه‌لک نۆرم و به‌ها هاوبه‌شه‌کانی گروپیکى دیاریکراو و ره‌هوشتی باب‌ه‌تیدا جیای کرده‌وه، که ئه‌و ئه‌خلاقه تاکه‌که‌سییه‌ن که تاک په‌یره‌وی ده‌کات و ده‌توانیت دژی گروپه‌که‌ی

بیت. (تایلور) لەم جیاکارییه کۆتایی هات: که دروستکردنی ناسنامەى تاک/بابەتى ناتوانیت لە دەرەوهى سیستەمیکی کۆمەلایەتى و ئەخلاقی دیاریکراودا ئەنجام بەدات. سەرچاوەکانى خودى، پیکهینانى ناسنامەى مۆدێرنە بۆ ئەم فەیلەسووفە شوناس دوو پرۆسەى بنەرەتى لەخۆ دەگریت که بریتییە لە پرۆسەى دۆزینەوهى خودى خۆی واتە توانای تاک بۆ تیگەیشتن لە خودى خۆى و لە لایەكى تریشەوه پرۆسەى خۆناسینەوه/خۆناسین لە لایەن ئەوى دیکەوه هەیه، واتە ئەو هەلۆیستەى که پیکهیهک و سەرەکیترین شت بۆ (تایلور) ئەوهیه که بەدەستەینانى ئازادى مانای دانپیدانان و لەبەرچاوغرتنى ئەو دوو پرۆسەیهیه که شوناسى خۆى پیکدینیت: خۆ تیگەیشتن/خۆ تیگەیشتن و ناسینەوهى.

نیولیبرالیزم

نیولیبرالیزم کۆمەلایک سیاسەتى ئابورییه که لەماوهى [45] سالی رابردوودا برهوى پهیداکردووه. ویپرای ئەوهى بەدەگمەن ئەم وشەیه لە ویلایەتە یهکگرتووکان بەرگوى دەکهویت، که چى دەتوانیت بەئاشکرا کاریگەرییهکانى نیولیبرالیزم لێره ببینیت، ئەویش وهک گەشەى زیاترى سامانى سامانداران و هەژاری هەژاران.

پیشگری "نیو" (neo)، لە سەرەتای وشەى لیبرالیزمەوه بەو مانایە دیت که خەریکین لەبارەى جۆریکی نویی لیبرالیزمەوه قسەدەکهین. ئەى باشە جۆره کۆنەکهى چى بوو؟ قوتابخانەى لیبرالیزمى ئابوورى لە ئەوروپا سەر دەمانیک ناوى دەرکرد که ئابووریناسى سکوئلهندى/ئینگلیزى بەناوى ئادەم سمیسەوه، لە سالی 1776دا کتیبى بلاوکردهوه لەژێر ناوینشانى "سامانى نەتەوهکاندا. ئەو و لیبرالهکانى تریش، داکوکیان دەرکرد لە هەلۆهشاندنەوهى دەستپوێردانى دەولەت لە پرسە ئابورییهکاندا. هیچ سنووردارکردن و بەرتەسکردنەوهیهکیان لە درووستکردن و پیشەسازییدا قبولنەدەکرد، هیچ ریگرییهکان لە بازرگانیدا و هیچ گومرکیکی هاوردهشیان قبولنەدەکرد. ئەو دەیوت: «بازرگانى ئازاد باشتەرىن ریگایه بۆ گەشەى ئابوریى میلهتەکان». ئەو ئایدیا و بیروکانەى که لەسەر بنەمای کۆنترۆلنەکردن بوو، پێیاندهوترا "لیبرال". ئەم بەکارهینانەى تاکههراى بۆ «سەرمايه‌گوزارى و ریسكى ئابورى»، «کیتپکی ئازاد»، پالی پێوه‌دهنیت که گویا شتەکه به مانای ئازادى دیت بۆ سەرمايه‌داران بەمەبهستى گەیشتن بەو سود و قازانچه گەورهیهى که بەدوايه‌وه بوون.

لیبرالیزمى ئابوورى لە درێژەى دهیهى هەشتا و سالانى سەرەتای دهیهى نەوه‌ددا لە ویلایەتە یهکگرتووکان زالبوو. پاشان [قهیران و] بى‌بازارییه گەوره‌کهى سالی 1930 بووه هوى ئەوهى که ئابووریناسیک بەناوى (جۆن مینارد کینز) هوه بیت و تیورى لیبرالیزم وهک باشتەرىن سیاسەت و

پهیرهوی سهرمایه‌داری بخاته بهر کیشمه‌کیش و پیاچوونه‌وه. ئەو دەیوت: هەر له‌بنچینه‌وه، کاری پراوپر شتیکی پتویسته بۆ گه‌شه‌ی سهرمایه‌داری، ئەویش ئەوکاته به‌ده‌ستدیت که ده‌وله‌ته‌کان و بانکه ناوه‌ندییه‌کان به‌مه‌به‌ستی به‌رزکردنه‌وه‌ی کارکردن ده‌ستوهرده‌نه ئابوورییه‌وه. ئەم بیروکانه کاریگه‌رییه‌کی زۆریان خسته‌سهر به‌نامه نوێیه ئابورییه‌که‌ی سه‌رۆک رۆزفیلت [ی سه‌رۆکی ئەمریکا] که ژیا‌نی زۆریک له‌ خه‌لکی باشتکرد. ئەو باوه‌رپه‌ی که پتیی‌وايه ده‌بی‌ت ده‌وله‌ت یان حکومه‌ت به‌رژه‌وه‌ندییه‌ گشتییه‌کان به‌ره‌وپیتش‌بات، به‌شیوه‌یه‌کی به‌رفراوان قبولکرا.

به‌لام قه‌یرانه‌کانی سهرمایه‌داران له‌ماوه‌ی 45 سالی رابردوودا، به‌هۆی دابه‌زینی بر و به‌های قازانجه‌که‌یان‌وهه بۆته هۆی ئەوه‌ی ره‌وتیک ئیلهام له‌ نوخه‌ی کۆمپانیاکانه‌وه وه‌رگرن و ده‌ستبه‌ده‌نه هه‌لێک بۆ زیندووکردنه‌وه‌ی ئابوریی لیبرالیزم، ئیستا ئیدی له‌گه‌ل به‌جیهانییوونی خیرای ئابوریی سهرمایه‌داریدا، نیولیبیرالیزمیش له‌ ئاستیکی جیهانیدا ده‌بینن.

پیناسه‌یه‌کی له‌یادنه‌کراو بۆ ئەم پرۆسه [جیهانییه‌]، فه‌رمانده مارکۆز کردی؛ ئەویش ئەوکاته‌ی که پشتیوانیی له‌ بزاقی زاپاتیستا (که خه‌باتیکی سه‌رووناوچه‌یی یان سه‌روه‌ره‌یمی و دژ به‌ نیولیبیرالیزم) ده‌کرد له‌ ئابی 1996 له‌ چیاپاس: «له‌راستیدا ئەوه‌ی نیولیبیرالیزم پێشکه‌شیده‌کات، گۆرینی جیهانه‌ بۆ مۆل و مه‌له‌بندیکی گه‌وره‌ تا بتوانن لێره هندییه سه‌ره‌کانی تیا بکرن و له‌ویش ژنان و..». ده‌یتوانی ئەمانه‌شی بۆ زیادبکات: منالان، کۆچبه‌ران، کریکاران و ته‌ناه‌ت کۆی ولاتیکی وه‌ک مه‌کسیکیش [که زیدی خه‌باتی زاپاتیسته‌کانه‌].

(تاچه‌ر) له‌گه‌ل هاوشانه ئەمه‌ریکییه‌که‌ی (ریگان) به‌ دامه‌زرینه‌ری نیولیبیرالیزم داده‌ندرین، که هەر دووکیان جه‌خت له‌سه‌ر ئەوه ده‌که‌نه‌وه شتیکی نییه به‌ناوی کۆمه‌لگه‌، ئەوه‌ی هه‌یه تاکه‌کانن، که ئەم دیدیگایه‌ش زۆر پوونه مه‌به‌ستیان گرووپیکی دیاریکراوه که سهرمایه‌ی ئابووری به‌هیزی له‌ بن ده‌ستدایه‌.

سالانی 1978 تا 1980 به‌خالیکی وه‌رچه‌رخانی میژووی جیهانی کۆمه‌لایه‌تی و ئابووری داده‌ندریت، که تیبدا (دینگ خیاوینگ) یه‌که‌م هه‌نگاوی یه‌کلاکه‌ره‌وه‌ی به‌ره‌و لیبرالیزم هه‌لگرت، ئەویش بۆ ئازادکردنی ئابوورییه‌ک که کۆمۆنیزم له‌ ولاتیکیا به‌رپوه‌ی ده‌برد، که پینج له‌سه‌ر یه‌کی دانیشتیوانی جیهانی پیک ده‌هینا، ئەویش ولاتی چین بوو، که ئامانجی سه‌ره‌کی ئەوه‌بوو که چین له‌ ده‌وله‌تیکی دواکه‌وتووی دووپه‌ریز و داخراودا بگۆریت بۆ ناوه‌ندیکی کراوه به‌سه‌ر دینامیکییه‌تی سهرمایه‌داریدا، ئەویش به‌تیکرای گه‌شه‌کردنیکی خیرا و به‌رده‌وام. له‌ به‌رانبه‌ردا، له‌ ژینگه‌یه‌کی جیاوازا (پاول فۆلکه‌ر) که ئەو کات (ته‌مووزی 1979) به‌رپرسی بانکی یه‌ده‌گی فیدرالی ئەمه‌ریکی بوو، له‌ماوه‌یه‌کی زۆر که‌مدا

گۆرپانكارى دراتىكى له سياسه تى دراوى ئەمەرىكىدا دروست كرد. ھاوكات له لايەكى ديهوه، مارگىرېت تاچەر له مانگى نىسانى 1979دا بەسەرۆكۆهزىرانى بەرىتانيا ھەلېژىردرابوو، گۆرپانكارى له سياسه تى ئابورى و لاتدا كرد.

نيوليبراليزم بەر له ھەر شتىك تيوريكە دەربارەى پراكتىكى سياسى و ئابورى، بېرواى واىە باشترين رېگا بۆ باشترکردن و بەرزکردنەوى دۆخى مرقى وى وا له ئازادکردنى ئازادى و لىھاتووئىيە داھىنەرىيە بازىرگانىيەكانى تاكەكەسدا، لەنيو چوارچۆھەىكى دامەزراوھى گشتىدا، كە بە تووندى پارىزگارى له مافەكانى خاوەندارىتى تايبەت و ئازادى بازىرگانى و ئازادى بازارە ئابورىيەكان، دەكات. لەم تيورەدا رۆلى دەولەت وا له دۆزىنەوى پارىزبەندى ئەو چوارچۆھە دامەزراوھىيەدا كە بۆ ئەو پراكتىكانە گونجاو. بۆ نمونە لەسەر دەولەت پىويستە گرەنتى بەھا و سەلامەتى سامانە دارايىەكان بكات، دەبىت پەيكەربەندى و وەزىفە سەربازى و بەرگرى و ئاسايىشى و دادوھرىيەكان دابمەزىننىت بۆ پاراستنى مافەكانى مولكايەتى تايبەت و له كاتى پىويستىشدا ھىز بەكاربھىننىت بۆ دەستەبەركردنى كارى بازارەكان بەشۆھەىكى گونجاو. ھەرۆھە دەبىت دەولەت، له دۆخىكا كە بازارى ئابورى (له بوارەكانى وەكو زەوى و ئاو و فيركردن و چاودىرى تەندروستى و دەستەبەرى كۆمەلايەتى يان پىسبوونى ژىنگەدا) له ئارادا نەبىت، بازار پەيدا بكات، تەنانەت ئەگەر پىويست بىت لەرېگەى دەستىوھردانى راستەوخۆو ئەم كارە بكات. لە دەرەوى چوارچۆھەى ئەم ئەركانەو، دەولەت ھەرگىز بۆى نىيە سەركىشى و دەستىوھردان بكات. بە تايبەت له بوارى ئابورىدا پىويستە دەولەت بەردەوام كەمترين دەستىوھردانى پىويست له بازارەكاندا بكات (دواى ئەوھى ئەم بازارانە دادەمەزىننىت يان پەيدايان دەكات)، چونكە بە پىى ئەم تيورە، دەولەت ناتوانىت زانىارى پىويست بەدەست بھىننىت كە تواناى ئەوھى پىيدات لىكدانەوھ و خەملاندن بۆ ئامازەدەرەكانى بازار (نرخەكان) بكات، يان پىشبينان بكات؛ ھەرۆھە لەبەرئەوھى گروپەكانى فشار و بەرژەوھەندىيە بەھىزەكان (بەتايبەتىش له دەولەتە دىموكراسىيەكاندا) ھەمىشە دەستىوھردانەكانى دەولەت بۆ بەرژەوھەندى تايبەتى خۆيان دەشۆينن و دەقۆزنەوھ. (ھارفى، 2008، 12-14).

لەم سىستەمەدا سنوردارکردنى دەولەت و باجى حكومت و ياساكانى تر تەنيا وەك توخمى دژە بەرھەمھىنەر دەبىنرین، بۆ ئەوھى خۆشگۆزەرانى گروپىك و خاوەن پرۆژەكانى قازانج بەسەر ئەندامانى دىكەى كۆمەلگادا زالبكات. نيوليبراليزم رۆلى ھەبووھ لە رووخانى بىمەى تەندروستى خویندن لە ژمارەيەك و لاتدا، ھەرۆھە رۆلى ھەبووھ لە قەيرانى ژىنگەدا كە و لاتانى ئەندامانى

نەتەۋەيەككەرتوۋەكان سالانەى كۆنگرەى تايىبەتى بۇ دەبەستەن، ھەندىك پىنانوايە نيولىبراليزم رۆلى نەرىنى لەسەر جەم قەيرانە نىۋەدەۋلەتتەيەكاندا ھەيە.

نيولىبراليزم چەمكىكى نويى سىياسى و ئابوورىيە، لە جىھاندا لايەنگرو بەرھەستكارى ھەيە. ھەۋلىكى ھۆشيارىيانەيە بۇ دووبارە پىكھىنانەۋە و بونىادنانەۋەى ژيانى مرۆف، دەگونجىت بە ئايدۆلۆژىاي قۇناغى نويى ناوزەندىبكرىت، نيولىبراليزم وايدەبىنىت ناونىشانى بنەرەتى كۆمەلگەكان كىبىركىيە، ھاۋلاتيان ۋەك بەرخۆر وينا دەكات و لەرپى كرىن و فرۆشتەنەۋە بژاردەى دىموكراسى خۇيان پىيادە دەكەن، پرۆسەيەكە دەۋلەمەندەكان پاداشت دەكات و سزاي ھەر تاكىك دەدات كە نەتوانىت بەباشى كارەكەى بكات. نيولىبراليزم، لەسەر كەمكردنەۋەى رۆلى دەۋلەت و حكومەتەكان و زيادكردنى رۆلى كەرتى تايىبەت كار دەكات، ھەۋلدەدات دەست بەسەر ئابوورىدا بگرىت لە حكومەتەكانەۋە بۇ كەرتى تايىبەت، بەپاساۋى ئەۋەى ئەمە كارامەيى حكومەت زياتر دەكات و دۆخى ئابوورى ۋلات باشتەر دەكات. بە تايىبەتكردنى خزمەتگوزارىيە گشتىيەكان و كەمكردنەۋەى ياسا و كۆنترۆلى حكومەت ئەۋەيە كە نيولىبراليزم بەنيازە ئەنجامى بدات.

نيولىبراليزم، نايەكسانى ۋەك ئامرازىك بۇ دابەشكردنى سامان بەسەر ھەموو كەسىكدا دەبىنىت، بۇ نيولىبراليزم، بازار بۇ ھەموو كەسىكە كە ئەۋ شتەى كە شايستەى خۇيەتى بەدەست بەيىنىت، ئەمەش بە ماناي ئەۋەدەيت ھەموان يەكسانىن لە دابەشكردنىكى دادپەرۋەرانەى سەرۋەت و ساماندا، فەلسەفەى نيولىبراليزم، پىنويە ھەۋلەكان بۇ بەدەيىنانى يەكسانى كارىگەر نىن.

نيولىبرالەكانى رۆژئاۋاۋ رۆژھەلات يەك دروشمى ناۋەندىيان ھەيە: پارە پەيداكردن و دەستگرتن بەسەر سەرچاۋە دارايىيەكان و دلىنابوون لە بىدەنگبوونى خەلك. بنەما و كۆلەكەى سەرەكى سىستەمى نيولىبراليزم برىتتەيە لە پارە پەيداكردن و دەستگرتن بە سەر ئابوورىدا، كۆمپانیاكان ۋلات بەرپوۋە دەبن و سىياسەتى ئابوورى ۋلات و كۆمەلگەكان بەرپوۋە دەبن.

بنەما سەرەككىيەكانى نيولىبراليزم برىتتەن لە:

يەك بازار:

ئازادكردن و بەرئاۋەلا كردنى كۆمپانیا تايىبەتەكان لە ھەر بەرتەسكردنەۋەيەك كە لەلايەن حكومەتەۋە دروستكارىت، بەبى رەچاۋكردنى ئەۋەى دەبىتتەھۆى زەرەر و زيانى گشتى و كۆمەلايەتى، لە لايەكى

دیکه وه ئازادی و کرانه وهی زیاتر بۆ بازرگانیی نیوده وه لتهی و سه رمایه گوزاری و کۆمپانیا تایبه تیه کان، که مکردنه وهی کرئ و هه قده سه ته کان له ریگه ی په رشکردنه وهی کریکاران له یه کیتی و سه ندیکاکاندا و، نه هیشتنی موچه ی کریکاران که دوا ی سالانیک خه بات به ده ستیان هیناوه، جله ونه کردن و کۆنترۆلنه کردنی نرخه کان و تیکرا ئازادی بۆ جووله ی سه رمایه، کالاً و خزمه تگوزارییه کان به بی سانسۆر کرین و فرۆشتنیان پئ بکریت و ململانی کۆمپانیاکان بریار له سه ر دۆخ و کالاکان بدات. بۆ قه ناعه تپیکردنمان به وهی که ئەم پوانینه شتیکی باشه، ئەوان ده لئین: بازارپیکری ریکنه خراو Unregulated market .

باشترین ریگایه بۆ به رزکردنه وهی گه شه ی ئابوری و دوا جاریش قازانچ و به رژه وه ندیی هه موان». دوو- برینی خه رچییه گشتیه کان بۆ خزمه تگوزارییه کۆمه لایه تیه کان وه ک په روه رده و فیڕکردن و چاودیری ته ندرووستی. [کوتاییه اتن به خزمه تگوزارییه کانی که رتی گشتی وه ک ئاو و ئاوهرۆ، هه لبه ستنی پرد و ریگاو بان، بیمه ی کۆمه لایه تی، خویندنی خوړایی و نه خووشخانه ی گشتی و کاره بای نیشتمانی و هتد-و].

هه روه ها به روه دان به -له ریساخستن DEREGULATIO : پشتگو یخستن و به لاهه خستن ئه و یاسا و ریسا و مه رسومه ده وله تیه انه ی که قازانچ که مده که نه وه، و ئەوانه شی که تاییه تن به یاسا ئەمنیه کان و سه لامه تی شوین و ژینگه ی کاریش.

-به تاییه تیکردن (خه سخه سه،): (PRIVATIZATION) زیاتر گرینگی پئ بدریت و ده رفه تی بۆ پرۆسه ی به تاییه تیکردن بره خسیندریت، فرۆشتنی کۆمپانیا ده وله تیه کان، کالاکان و خزمه تگوزارییه کان به سه رمایه گوزاره تاییه ته کان. ئەمه ش هه رییه که له بانکه کان، پیشه سازییه سه ره کییه کان، ریگای ئاسن، مزوه رگرتن و باجی ریگاو بان، کاره با، قوتابخانه کان، نه خووشخانه کان و ته نانه ت ئاوی خواردنه وه ش ده گریته وه. گه رچی ئەم کارانه به ناوی به رزکردنه وهی چۆنایه تی و کاراییه وه ده کرین، که زۆر جار پیویستیشه، به لام شوینه واری به تاییه تیکردن هه ر له بنچینه وه بریتی بووه له چرکردنه وهی سامانی زیاتر له دهستی ژماره یه کی که مدا و پیدانی پارهی زیاتر له لایه ن خه لکه وه بۆ دا بینکردنی پیداو یستیه کانیا ن. هاوکات هه لگرتن و لا بردنی چه مکی "به رژه وه ندی و سو دی گشتی"، یان "کۆمه ل و کۆمیونیتی" و دانانی "به رپرسیاریتی تاکه که سی" له جیاتیدا.

درووستکردنی پاله په ستۆ له سه ر هه ژارترین خه لکی ناو کۆمه لگایه ک بۆ دۆزینه وهی ریگه چاره یه ک له لایه ن خو یانه وه به مه به ستنی دا بینکردنی چاودیری ته ندرووستی، په روه رده و ئاسایشی کۆمه لایه تی و

باقى پىداويستىيە كۆمەلەيەتتە كانيان و پاشان بەكەمتەرخەم زانىنيان لە عانى شكستدا و ناسانديان وەك تەمەل و تەوہزەل.

نيوليبراليزم لە سەرتاپاي دونيادا، لەرېگەي دامەزراوە بەھيزەكاني وەك سندوقى نۆدەولەتتەي دراو، و بانكى جىھانى، و بانكى گەشەپيدانى ئەنتەر-ئەميرىكانەوہ سەپىنراوہ. سەرتاپاي ئەمريكاي لاتىن ھاتووہتە خەشم و توورەيى. يەكەمىن نمونەي ئاشكرا برىتتەيە لە نيوليبراليزم لە پراكتىكا لە شىلي، ئەويش دواي پشتگيرىي سى.ئاي.ئەي لە كودەتا(بە سوپاسەوہ لە ئابووريناسى زانكۆي شىكاگو ميلتون فرىدمەن) دژ بە رژىمەكەي ئالندە كە ھەلبژىراوي خەلك بوو لە سالى 1973دا، كە خۆي و ئاكامەكەشى لە باقىي ولاتانى تردا دەرخت، و بەر ھەندىك لە خراپترىن پاشھاتەكاني كەوتىن لە مەكسىكا.

لەو جىيەدا كە كرى لەدواي تىيەرىني سالىك لە گرىبەستى NAFTA، چل بۆ پەنجا لە سەد دابەزى، ھاوكات خەرجىي ژيان و گوزەران ھەشتا لەسەد گەشەيكرد و بەرزبووہوہ. زياد لە بيست ھەزار كۆمپانياي بچوك و مامناوہند موڤلىس و ماىەپووچبون، و زياد لە ھەزار كۆمپانياي دەولەتتەي لە مەكسىكا بەتايبەتەي كرا. بەو جۆرەي كە يەكەك لە ليكۆلەران وتى: «نيوليبراليزم بە ماناي داگىركردنەوہ و كۆلۆنياليزمى سەرنووي ئەمريكاي لاتىن دىت».

لە ويلايەتە يەكگرتووہكان، نيوليبراليزم بەرنامە و پروگرامە خوڤگوزەرانىيەكان لەناوہبات. ھىزىشەكاتە سەر ماف و مووچەي كار(لەپالىشىدا ھىزى كاري كوچبەران) و بەرنامە كۆمەلەيەتتەيەكان كورت و سنورداردەكاتەوہ، پەيمان و گرىبەستى كۆمارىخوازەكاني ئەمريكا بەتەواوہتە برىتتەيە لە نيوليبراليزم. پشتيوانان و لايەنگراني [نيوليبراليزم]، بۆ رەتكردنەوہي پاراستنى منالان، گەنجان، ژنان و كۆي ھەسارەكە خۆي، لە ھەلپە و تىكوڤشاندان تاكو بەھۆي قبولكردى ئەو ئايدىايەوہ فرىومانبدەن كە «لەپشتى منەوہ دەولەت و حكومەت پىادەبەكە». قازانجەرانى نيوليبراليزم، كەمىنەيەكن لە خەلكى جىھان. نيوليبراليزم بۆ زۆرىنەي زۆرى خەلك، دەبىتەھۆي ئىش و ئازارى زۆر زياتر لە جارن. دەسكەوتەكەي بۆ زۆرىنەي زۆرى خەلكى جىھان لە ماوہي شەست سالى رابردوودا برىتتەي بوو لە نەھامەتتەيەك بەبى بچوكترىن بەرژەوہندى: نەھامەتتەيەكي بيكوتايى.

سەرچاوەكان:

<http://opinions1.blogfa.com/post-1.aspx>

<http://www.islamtoday.net/bohooth/artshow-86-2515.htm>

ديفد هارفي، الليبرالية الجديدة (موجز تاريخي)، ترجمة: مجاب الإمام، الناشر للنشر، العبيكان، الطبعة الأولى، 2008، ص 11-16.

David Harvey, A brief History of Neoliberalism, Oxford University Press, New York, 2005, P

<http://www.aftabir.com/articles>

<http://www.corpwatch.org/article>

بغورة، الزاوي (2022)، الديمقراطية الليبرالية، وموقف نظري الاعتراف.

<https://www.mominoun.com/articles/>

الزاوي بغوره، الاعتراف، من أجل مفهوم جديد للعدل: دراسة في الفلسفة الاجتماعية، دار الطليعة، بيروت - لبنان، 2012.